

De Rivieren ten Noorden van de Toekomst, laatste gesprekken over religie en samenleving met David Cayley

Pelckmans/Klement, Kalmthout, 2014, 271p.

Ivan Illich had grote invloed in de jaren 70 van vorige eeuw met zijn scherpe kritiek op onze instellingen, zoals de school, het medisch bedrijf, de technologie. Baanbrekende werken van zijn hand waren *Deschooling Society* (1971), *Tools for Conviviality* (1973) en *Medical Nemesis* (1975). *Tools for Conviviality*, zijn radicale kritiek op technologie en economie, werd in het Nederlands vertaald als *Naar een Nieuwe Levensstijl* (Het Wereldvenster, Bussum, 1973), een boodschap én titel die toen nauw aansloten bij de basisfilosofie en de naam van de toen nieuwe partij Anders Gaan Leven.

In deze boeken toonde Illich aan dat er onvermijdelijk grenzen zijn aan de groei van industrieel geproduceerde goederen. Maar ook aan de groei van diensten en instellingen, zoals het medisch bedrijf, het onderwijs, het energiesysteem, het verkeer. Hij formuleert de wet van de twee drempels. Voorbij een eerste drempel zijn ontwikkelingen positief, productief, zorgen ze voor meer welzijn. Voorbij een tweede drempel slaat de ontwikkeling om in zijn tegendeel en wordt meer groei contraproductief. Producten of instellingen vestigen dan een radicaal monopolie. Je kan alleen nog leren via schoolinstututen, je kan alleen nog genezen door artsen en ziekenhuizen, je kan je alleen nog verplaatsen door te kiezen voor gemotoriseerd verkeer. De wereld wordt overgenomen door technocraten die bepalen wat onze behoeften zijn, hoeveel onze economie moet groeien, en die op die manier ook steeds nieuwe armoede scheppen. Maar Illich biedt ook een uitweg. Hij gelooft in de komst van een postindustriële samenleving, m.n. een 'conviviale samenleving' waar mensen autonoom en creatief met

mekaar omgaan en vrij werktuigen hanteren en goederen en diensten produceren. Een belangrijk deel van de productie van goederen en diensten wordt dan onttrokken aan de industriële productiemachine en aan de institutionele monopolies.

Deze ideeën werden nadien verder uitgewerkt in Frankrijk door André Gorz. En in Nederland door Hans Achterhuis (m.n. voor de welzijnssector).

In de periode 1971-1976 beleefde Illich zijn hoogtepunt: zijn boeken waren *bestsellers*, jonge mensen liepen storm om hem te horen spreken. Illich was een echte hype. Eind van de jaren 70 vond hij zelf dat het welletjes was en zette hij een stap terug. Hij koos er bewust voor om samen met goede vrienden zijn denken te verdiepen. Om aan de dwang van de moderniteit te ontsnappen, ging hij steeds dieper graven in het verleden. Maar het gevolg was wel dat hij de aansluiting verloor met het grote publiek. In 1982 ontstond zelfs een heuse controverse rond zijn boek *Gender* waarin hij op eigenzinnige wijze zijn visie gaf op de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Een zienswijze die niet goed viel bij veel feministen. Zijn latere werken kregen weinig of geen aandacht meer. Nochtans zijn ze van belang om een van de grootste ecologische denkers van de 20ste eeuw goed te kunnen begrijpen. Vandaar dat de publicatie van de Nederlandse vertaling van *The Rivers North of The Future*, zijn tweegesprek met David Cayley, bijzonder welkom is.

In deze interviews komt duidelijk naar voren dat Ivan Illichs inspiratie diep christelijk was. Hij is altijd priester gebleven, ook al stond hij op gespannen voet met het instituut Kerk. De ontsparing van de westerse samenleving, de groei van instellingen en de groeiwaan in de economie, zijn voor Illich maar te verklaren als een pervertering van het christelijk geloof en als uitwassen van de kerk. Onze moderne westerse maatschappij is niet postchristelijk, maar is een verdraaiing van het beste uit het christendom. De moderniteit is een

uitdeining van de geschiedenis van de kerk. Veel van onze moderne instellingen zijn in feite maar te begrijpen als eens zo vele surrogaatkerken.

De praktijk van de christelijke naastenliefde werd door toedoen van de kerkelijke instituties geformaliseerd en geïnstitutionaliseerd. Illich beschrijft dit aan de hand van de parabel van de barmhartige Samaritaan. Twee hooggeplaatste Joden, een priester en een leviet, laten hun landgenoot die overvallen werd, zwaar gewond in een greppel liggen. Maar het is een Samaritaan (vandaag zouden we zeggen een Palestijn) die de man helpt. Hij maakt de vrije keuze om in te gaan op het appèl dat uitgaat van zijn lijdende medemens. Het beeld werd vroeger al gebruikt door de Frans-Joodse filosoof Emmanuel Levinas die beschreef hoe mensen aan ons verschijnen als de absoluut Andere. In het Gelaat van die Anderen herkennen we de aanwezigheid van God. Illich zelf verwijst naar een andere Joodse filosoof Martin Buber als zijn inspiratiebron (*Ich und Du*, 1924).

Illich beschrijft het vervolg van het verhaal: door toedoen van de kerk en nadien van veel caritatieve instellingen werd ons deze zorg ontnomen, werd dit appèl uitgewist. In de plaats kwamen macht en geld, die werden ingezet om diensten te verlenen, instituties op te richten. Die instituties gingen dan zelfs extra noden en behoeften creëren om zichzelf in stand te houden of om hun greep op de samenleving te versterken. Het beste uit het christendom (naasten-liefde) wordt omgetoverd in het slechtste, de aanspraak op steeds meer diensten, de zelf-bediening van de instellingen.

Illich beschrijft verder hoe de 'zonde' door de kerk en nadien de samenleving wordt gecriminaliseerd. Waar zondigheid eerst een erg intiem gebeuren was tussen mij en God (ik ga niet in op het appèl van de Ander en weiger God te ontmoeten in die Ander), wordt het nu een formeel vergrijp. Door de secularisering van christelijke

rituelen kan het mislopen van diensten als een misdaad bestempeld worden. Niet aanwezig zijn op school of bij ziekte niet naar de dokter gaan is van gelijke orde als op zondag niet naar de mis gaan of bij mistappen niet gaan biechten bij een priester. Het miskennen van diensten of instituties wordt gecriminaliseerd. Eerst is er de kerk die dreigt met hel en verdoemenis. Nadien neemt de maatschappij die rol over en reageert met boetes of uitsluiting. De instituties nemen mijn persoonlijke taak over en ik word geacht hen blindelings te volgen. Zij bepalen voortaan wat goed is voor mij en de gemeenschap. Zelf verlies ik daartoe alle verantwoordelijkheid. Dezelfde bijna metafysische analyse past hij toe op tal van andere begrippen, zoals de natuur en de contingentie, de blik, het beeld, het lichaam, enzovoorts. Steeds komt het erop neer dat de kerk en nadien de instellingen, de moderniteit de (voor-) christelijke realiteit desacraliseren en vervormen en in hun systeem inpassen. Nog één voorbeeld: de natuur. Voor de Grieken en Romeinen zat het goddelijke in de natuur. De natuur zelf was levend. Voor het middeleeuwse christendom hield God heel de natuur in zijn hand. Maar juist door deze losmaking kon de natuur vervolgens aan God onttrokken worden en totaal ontheiligd en ontluiserd worden, als dode natuur/materie behandeld worden. Met alle gevolgen van dien in een losgeslagen groei-economie.

Illichs denken wordt vaak hermetisch en het is begrijpelijk dat hij met dit soort teksten het verwijt toegestuurd krijgt dat hij in wezen reactionair, antimodern is.

Maar dan verliest men zijn toekomstbeeld van de conviviale samenleving uit het oog. Ook die conviviale toekomst is christelijk geïnspireerd. Illich zoekt met schroom naar verwoordingen van attitudes die deze toekomst dichterbij kunnen brengen, zonder opnieuw gerecupereerd te worden door de moderniteit: hij heeft het dan over vriendschap, verbondenheid, vrijheid en diept in onbruik geraakte woorden weer op:

gerechtigheid, deugdzaamheid, belangeloze toewijding. Hij zoekt naar nieuwe symbolen zoals de vredeskus op de mond bij de eerste christenen. Hij blijft (tegen beter weten in) geloven dat zowel de kerk als de moderne samenleving zich kunnen bevrijden van het keurslijf van de dwang van de instituties. Maar naarmate de tijd vordert en de macht van de instituties die hij in de jaren 70 verketterde alleen maar toeneemt, en nieuwe dwingende systemen opkomen (zoals de computer), neemt de weemoed in zijn denken toe en beseft hij dat te oppervlakkige analyses nooit opgewassen zullen zijn tegen deze wildgroei. Intussen glijdt de tijd die hem rest, ook door een voortsluitende ziekte, weg. Bij zijn dood in 2002 was zijn werk niet af. Maar kan dit ooit af zijn?

Johan Malcorps